

УДК 338.24:631

Л. М. Помазан,
аспірант, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ "ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ"

L. Pomazan,
PhD student of the Dnipro State Agrarian and Economic University

THEORETICAL ASPECTS OF THE ECONOMIC CATEGORY "EFFICIENCY OF PRODUCTION"

У статті узагальнено підходи до визначення економічної категорії "ефективність виробництва продукції", яка є досить складною категорією, оскільки є визначальним фактором економічного і соціального розвитку суспільства на сучасному етапі розвитку економіки та має народногосподарське значення і є важливою передумовою прискорення розвитку агропромислового комплексу й подальшого підвищення результативності функціонування економіки України. Наведено наукові погляди до визначення ефективності виробництва продукції різними авторами щодо її тлумачення та запропоновано авторське визначення цього поняття. Узагальнено основні ознаки класифікації ефективності та її види відповідно до цих ознак.

The article generalizes approaches to the definition of the economic category "efficiency of production", which is a rather complicated category, since it is a determining factor in the economic and social development of society at the current stage of economic development and has a national economic significance and is an important prerequisite for accelerating the development of the agro-industrial complex and further improving the functioning of the Ukrainian economy. The views on determining the efficiency of production by different authors in relation to its interpretation are given and the author's definition of this concept is proposed. The main features of the classification of efficiency and its types according to these features are summarized.

Ключові слова: ефективність, ефект, результативність, витрати, економіка.
Key words: efficiency, effect, productivity, costs, economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогоднішній день питання підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва — визначальний фактор економічного й соціального розвитку суспільства. Ефективне функціонування національної економіки нашої країни в ринкових умовах, зокрема

підприємств галузі АПК, об'єктивно обумовлює підвищення економічної ефективності виробництва, конкурентоспроможності продукції і послуг на основі впровадження інновацій, ефективних форм господарювання й управління виробництвом, активізації підприємства.

Ефективність аграрного виробництва визначається наявністю, станом всіх факторів виробництва: земельних та трудових ресурсів, основних виробничих і оборотних засобів. Збільшити виробництво сільськогосподарської продукції до повного задоволення потреб населення неможливо без всебічного прискорення розвитку сільського господарства, без зростання рівня економічної ефективності розвитку окремих його галузей.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню поняття "ефективність виробництва продукції" на протязі багатьох років присвятила свій час велика кількість вітчизняних та іноземних авторів, як-от: В. Петті, Ф. Кене, Д. Рікардо, А. Ноткін, М.С. Солодка, В.Г. Андрійчук, М.І. Кісіль, Г.В. Черевко, Ф.В. Горбонос, К.Р. Макконнелл, С.А. Брю, А.А. Паронян, О.А. Бугуцький, М.А. Голик, В.В. Краснова, В.С. Тікін, С. Покропивний, Е. Долан, Д. Ліндсей, Г. Черевко, В. Лукаш та інші. Незважаючи на велику кількість та різноманітність досліджень, дане питання є актуальним і в сучасних умовах.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в узагальненні визначення "економічна ефективність виробництва продукції", систематизації видів економічної ефективності та формулюванні авторського визначення цієї категорії.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ефективність виробництва — складна економічна категорія, в якій відображається дія об'єктивних економічних законів виробництва — результативність. Вона є формою виразу мети виробництва [14]. Економічна ефективність показує кінцевий корисний ефект від застосування засобів виробництва і живої праці, а також сукупних їх вкладень.

Як зазначено в економічній енциклопедії "ефективність — це здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат. Крім того, це досягнення найбільших результатів за найменших витрат живої та уречовленої праці. Це конкретна форма ви-

яву закону економії часу, їхній зв'язок здійснюється через підвищення продуктивності праці, яке означає зростання ефективності сукупної праці, ефективності всього виробництва, зумовленої насамперед прогресом продуктивних сил" [5]. Але необхідно розрізняти поняття "ефект" і "економічна ефективність". Ефект — це наслідок, результат виробництва в цілому або проведення тих чи інших заходів у сільському господарстві. Наприклад, ефект від застосування добрив — це приріст урожаю, а від поліпшення годівлі худоби — приріст її продуктивності. Але ефект не показує, вигідна певна справа, чи ні. Тому за ефектом не можна судити про доцільність діяльності. Потрібно зіставити ефект із витратами на його одержання й визначити, якою ціною він досягнутий. Саме про це свідчить економічна ефективність [14].

Економічна ефективність передбачає досягнення максимального ефекту від господарської діяльності підприємств за мінімальних витрат ресурсів. При цьому вона відображає вплив сукупності факторів, що формують її рівень і зумовлюють тенденції розвитку галузі [4].

У цілому ефективність — це соціально-економічна проблема, позитивне вирішення якої зумовлює розвиток продуктивних сил і стан суспільства. Вихідним критерієм ефективності виробництва є обсяг національного доходу з розрахунку на душу населення при найменших затратах живої і уречовленої праці. Основний критерій економічної ефективності висвітлює головну мету виробництва і може використовуватись на всіх рівнях [18].

Домінуюче до цього часу уявлення про ефективність виробництва сформувалась ще в 1960-ті роки: "Економічна ефективність виробництва може бути виражена лише співвідношенням результатів виробництва і використаних ресурсів". Тоді ж А. Ноткін висунув два варіанти форми критерію економічної ефективності. При першому варіанті витрати і результат беруться в абсолютному вираженні, а при другому — витрати і результат відображають приріст величин (приріст чистого продукту і приріст отриманих матеріальних витрат на його виробництво). Американські автори розглядають ефективність як добуток сільськогосподарської продукції на одиницю матеріально-технічних ресурсів [11].

Професор М.С. Солодка в роботі "Надійність, ефективність, якість систем управління" [16] пропонує досить повний аналіз ево-

люції поняття "ефективність". Автор зазначає, що термін "ефективність" з'явився спочатку в економічній літературі. Цей термін можна зустріти в роботах одного із засновників класичної політекономії Вільяма Петті, а також засновника школи фізіократів Франсуа Кене. Слід зазначити, що, поняття "ефективність" як самостійне цими вченими не розроблялося, а вживалося у значенні результативності. Спочатку термін використовувався для характеристики тих чи інших урядових чи приватних ініціатив з позиції їх впливу на економіку.

Поняття ефективність знову з'являється в роботах Давида Рікардо вже в новому контексті. У його роботах ефективність виступає не характеристикою процесу управління в цілому, а характеристикою певних дій [15]. При цьому термін "ефективність" використовується як відношення результату до певного виду витрат, таким чином, набувається те специфічне значення, яке збереглося до теперішнього часу. Саме в цей період поняття "ефективність" набуває визнання і статус економічної категорії.

В.Г. Андрійчук трактує ефективність як результативність певного процесу, дії, що вимірюється співвідношенням між одержаним результатом і витратами (ресурсами), що його спричинили [1]. М.І. Кісіль підкреслює, що ефективність визначається зіставленням економічного результату (вигід від бізнесу) з витратами на досягнення цього результату [7]. Черевко Г.В. та Горбонос Ф.В. стверджують, що ефективність — це складна економічна категорія, пов'язана з цілеспрямованою, раціональною людською діяльністю. Вона відображає певні виробничі відносини, що складаються між суспільством загалом і підприємствами, а також окремими працівниками. В ефективності відображається дія об'єктивних економічних законів, розвиток продуктивних сил, характер виробничих відносин. Вона є формою вираження мети виробництва. Отже, поняття "ефективність" має зміст за наявності мети, яка повинна бути досягнута. Основну ж мету виробництва становить віддача сукупних витрат, які беруть участь у процесі виробництва [18].

К.Р. Макконнелл і С.А. Брю зазначають, що економічна ефективність є співвідношенням між витратами ресурсів і виробленими в результаті їх використання обсягів товарів чи послуг; виробництво продукту визначеної вартості за найменших затрат ресурсів; досягнення найбільшого обсягу виробництва товару чи послуги

із застосуванням ресурсів визначеної вартості [10].

А.А. Паронян відзначає, що окремі автори під економічною ефективністю розуміють співвідношення досягнутого результату і виробничих витрат; ресурсовіддачу, використовувану у виробництві матеріальних благ; продуктивність суспільної праці; величину отриманого ефекту в розрахунку на одиницю застосовуваних сумарних витрат [12]. Економічна ефективність залежить як від економічного ефекту, так і від витрат (ресурсів), спрямованих на досягнення даного ефекту. Таким чином, економічна ефективність виходить в результаті зіставлення ефекту з витратами або ресурсами і є по суті відносною величиною. Як наслідок, значення цього показника неможливо скласти ні в часі, ні в просторі.

Економічна сутність ефективності полягає в тому, щоб на кожну одиницю використовуваних ресурсів домогтися істотного збільшення обсягу виробництва продукції. У кінцевому підсумку це означає підвищення продуктивності суспільної праці, що і є критерієм підвищення ефективності виробництва [6].

О.А. Бугуцький визначав суть поняття "ефективність виробництва" як відношення одержаних результатів до витрат праці та засобів виробництва у матеріальному виробництві; що ефективність виробництва є комплексною, узагальнюючою економічною категорією, якісна характеристика якої відбивається насамперед у результативності використання живої й уречевленої в засобах виробництва праці [2].

У працях багатьох учених суть ефективності полягає саме в досягненні максимальної кількості продукції за мінімальних витрат. Зокрема М.А. Голик підкреслює, що економічна ефективність сільського господарства полягає у виробництві максимальної кількості високоякісної продукції з одиниці сільськогосподарських угідь чи від однієї голови худоби за найменших витрат ресурсів з метою найповнішого задоволення потреб населення у продуктах харчування і промисловості, у сировині [3].

Краснова В.В. звертає увагу на те, що поняття "економічний ефект" і "економічна ефективність" відносяться до найважливіших категорій ринкової економіки. Ці поняття тісно взаємопов'язані [9].

Також на сьогоднішній день широке обговорення в наукових колах одержала зіставлення понять "ефективність" і "результативність". Так, В.С. Тікін, у роботі "Ефективність — не

Таблиця 1. Ознаки та види класифікації ефективності

Класифікаційна ознака	Ефективність
Одержаний результат (наслідки)	Економічна. Соціальна. Економіко-соціальна. Екологічна. Технологічна
Місце одержання ефекту	Локальна (комерційна). Народного господарська
Метод розрахунку	Абсолютна. Порівняльна
Ступінь збільшення ефекту	Первинна. Мультиплікаційна. Синергічна
За видами господарської діяльності	Ефективність виробничої, торговельної, банківської, страхової та інших видів діяльності
Структура організації виробництва	Робочого місця. Виробничого підрозділу (дільниці, цеху, виробництва). Підприємства в цілому
За рівнем об'єкта господарювання	Ефективність економіки в цілому. Ефективність галузі, об'єднання підприємств, підприємства, структурного підрозділу підприємства. Ефективність виробництва окремих видів продукції
Тип економічного зростання виробництва	Екстенсивного розвитку. Інтенсивного розвитку
За рівнем оцінювання	Ефективність рівня суспільства. Ефективність рівня суб'єкта підприємництва
Напрямок інноваційно-інвестиційної діяльності	Науки, техніки і технології. Організаційно-управлінських інновацій. Інвестиційних проєктів і програм
За умовами оцінювання	Реальна. Розрахункова. Умовна
За типом процесу	Ефективність виробничих процесів (з точки зору як організаційної, так і технічної). Ефективність управління. Ефективність інвестиційної, інноваційної, маркетингової, фінансової діяльності та ін.
Характер витрат	Поточних витрат. Одноразових (капітальних) витрат. Ефективність застосовуваних ресурсів. Ефективність витрат (спожитих ресурсів)
Об'єкт оцінки	Повна (інтегральна). Часткова (окрема). Чинникова (багаточинникова)
Масштаб міжнародного співробітництва	Зовнішньоекономічної діяльності фірми. Діяльності спільних підприємств і транснаціональних корпорацій

коефіцієнт" пропонує чітко розмежувати ці категорії. Обґрунтовуючи свою точку зору, він посилається на відомого американського економіста Пола Хейне, який вважав, що ефективність і економічність характеризують "результативність" використання засобів для досягнення цілей. "...Отримувати якнайбільше з доступних нам обмежених ресурсів ось що ми маємо на увазі під ефективністю і економічністю" [17]. Таким чином, ефективність розглядається, як поняття більш вузьке, ніж результативність.

На думку С. Покропивного, "...змістовне тлумачення ефективності (продуктивності) як економічної категорії визначається об'єктивно діючим законом економії робочого часу, що є основоположною субстанцією багатства й мірою витрат, необхідних для його нагромадження та використання суспільством. Саме тому підвищення ефективності виробництва треба вважати конкретною формою цього закону..." [13].

Американські вчені Е. Долан і Д. Лінсей визначали ефективність у виробництві як ситуацію, за якої при даних виробничих ресурсах та існуючому рівні знань неможливо виробити більшу кількість одного товару, не жертвуючи при цьому можливістю виробити деяку кількість іншого товару. З ними погоджуються Г. Черевко та В. Лукаш і доповнюють, що ефективність у виробництві визначається таким станом справ, при якому неможливо нічого змінити, щоб більш повно задовольнити бажання однієї людини, не торкаючись задоволення бажань іншої. Так здійснює свій прояв соціальний аспект ефективності.

Ринкова стихія дуже багатогранна, і перехід до ринку обумовлює важливість розробки єдиних підходів до визначення витрат і результатів, щоб відібрати та реалізувати справді ефективні рішення на всіх рівнях управління виробництвом, які перетворюють розрахунок економічної ефективності із звичайної господарської процедури в життєву необхідність суспільства.

Для визначення ефективності виробництва найважливішими є класифікація даної категорії (табл. 1).

Крім того, слід пам'ятати, що говорячи про категорію "ефективність", необхідно враховувати те, що як показник, ефективність може виступати у двох вимірах. "Статична ефективність" характеризує деякий рівень досягнення поставленого результату, на підставі якого можна робити певні висновки про функціонування системи або процесу (наприклад, рентабельність продукції, фондівіддача та ін). Показники статичної ефективності можуть мати оптимальне або загальноприйняте значення, притаманне певній галузі.

"Динамічна ефективність", або краще назвати її порівняльною ефективністю, характеризує систему або процес у зіставленні з іншими системами (процесами) або самою з собою в динаміці. Така ефективність надає більш широкі можливості для дослідження. Коли ми говоримо про порівняльну ефективність, виникає необхідність установки деякого критерію, за яким одну систему (процес) можна вважати більш-менш ефективною, ніж іншу. Найбільш відомим критеріальним показником порівняльної ефективності є приведені витрати, показник, запропонований радянськими вченими у 70-роках минулого сторіччя. Сьогодні його вже стійко замінили різноманітні дисконтовані показники.

Порівняльна ефективність відкриває нові аспекти досліджування проблеми, визначаючи те, що одна й та ж система може бути ефективною за різних ознак. І тут недостатньо виділяти загально прийняті соціальну та економічну ефективність. Як соціальна, так й економічна ефективність у одній системі можуть проявлятися у різноманітних напрямках та характеризуватися різними рівнями ефективності. В умовах ринкової економіки сільськогосподарські підприємства мають змогу самостійно приймати рішення щодо напрямків своєї виробничо-господарської діяльності, обирати шляхи виробництва та реалізації продукції, вирішувати щодо формування та використання виробничих ресурсів, визначати методи розподілу доходу й прибутку.

ВИСНОВКИ

Ефективність виробництва є однією з ключових категорій ринкової економіки, яка безпосередньо пов'язана з досягненням кінцевої мети розвитку суспільного виробництва в цілому і кожного підприємства чи галузі окремо. У найбільш загальному вигляді економічна ефек-

тивність виробництва є кількісним співвідношенням двох величин — результатів господарської діяльності і виробничих витрат. Сутність проблеми підвищення економічної ефективності виробництва полягає у збільшенні економічних результатів на кожну одиницю витрат у процесі використання наявних ресурсів.

Ефективність виробництва в цілому характеризується кінцевим результатом — сумарним економічним ефектом, віднесеним до витрат, тобто це ефективність понесених минулих витрат. Ми запропонуємо дещо інше трактування категорії "економічна ефективність виробництва", а саме: економічна ефективність виробництва — це відносна величина, яка відображає відношення отриманих результатів до понесених витрат, або співвідношення кінцевих результатів до затрачених ресурсів. Також ефективність у сучасних умовах необхідно розглядати як багатовекторність із системою переробки того чи іншого виду сільськогосподарської продукції на сировину, яку в подальшому використовують у народному господарстві та інших сферах діяльності.

Література:

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. / В.Г. Андрійчук. — 2-ге вид., доп., перероб. — К.: КНЕУ, 2004. — 624 с.
2. Бугуцький О.А. Аналіз економічної ефективності сільськогосподарського виробництва / О.А. Бугуцький. — К.: Урожай, 1976. — 264 с.
3. Голик М.А. Підвищення ефективності тваринництва / М.А. Голик. — К.: Урожай, 1981. — 104 с.
4. Горпинич О.В. Економічна ефективність виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/Vbumb/2011_3/10.pdf
5. Економічна енциклопедія: у 3 т. / Ред. кол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Академія, 2000. — Т. 1. — 598 с.
6. Ильминская С.А. Эффективность экономики: критерии и показатели / С.А. Ильминская. // Вестник Орел ГИЭТ. — № 4 (14). — 2010. — С. 103—107.
7. Кісіль М.І. Критерій і показники економічної ефективності малого і середнього бізнесу на селі / М.І. Кісіль // Економіка АПК. — 2001. — № 8. — С. 59—64.
8. Концеба С.М. Економічна ефективність виробництва продукції олійних культур у сільськогосподарських підприємствах / С.М. Концеба, О.Д. Підлубна // Економіка АПК. 2012. — № 2. — С. 33—37.

9. Краснова В.В. Економіка підприємства: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / В.В. Краснова, І.О. Ахновська, М.В. Бандура та ін.; за заг. ред. В.В. Краснової. — Донецьк: Дон-НУ, 2012. — 502 с.

10. Макконнелл К.Р. Экономикс. Принципы, проблемы и политика: В 2-х т. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю / Пер. с англ. — М.: Республика, 1992. — Т. 2. — 399 с.

11. Нечаев В. Эффективность экономического и технико-технологического потенциала в растениеводстве / В. Нечаев, К. Тюпак, Н. Сайфетдинова // Экономика сельского хозяйства России. — 2012. — № 6. — С. 70—84.

12. Паронян. А.А. Теоретические аспекты категории "эффективность" в исследовании трудовых ресурсов сельского хозяйства / А.А. Паронян // Экономические науки. — 2011. — № 5. — С. 152—155.

13. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства: підруч. — Вид. 2-ге, перероб. та доп. — К.: КНЕУ, 2001. — 528 с.

14. Пугач А.М. Теоретичні засади економічної ефективності сільськогосподарського виробництва [Електронний ресурс]. — Режим доступу: nauka.kushnir.mk.ua/?p=39387

15. Рикардо Д. Сочинения в пяти томах / Д. Рикардо — М.: Госполитиздат. — 1955. — Т. 1. "Начало политической экономии и налогового обложения". — 360 с.

16. Солодкая М.С. Надежность, эффективность, качество систем управления / М.С. Солодкая // Теоретический журнал "Credo". — Оренбург. — № 5 (17). — 1999. — С. 30—46.

17. Тикин В.С. Эффективность — не коэффициент / В.С. Тикин // Экономические науки. — 2009. — № 7 (56). — С. 94—97.

18. Черевко Г.В. Економіка підприємств: навч. посіб. / Г.В. Черевко, Ф.В. Горбонос, Г.Б. Іваницька, Н.Ф. Павленчик; за ред. Г.В. Черевка. — Львів: Апріорі, 2004. — 384 с.

References:

1. Andrijchuk, V.H. (2004), *Ekonomika ahrarnykh pidpryemstv* [The economy of agrarian enterprises], 2nd ed, KNEU, Kyiv, Ukraine.

2. Buhuts'kyj, O.A. (1976), *Analiz ekonomichnoi efektyvnosti sil's'kohospodars'koho vyrobnytstva pidpryemstv* [Analysis of economic efficiency of agricultural production], Urozhaj, Kyiv, Ukraine.

3. Holyk, M.A. (1981), *Pidvyschennia efektyvnosti tvarynnytstva* [Improving livestock efficiency], Urozhaj, Kyiv, Ukraine.

4. Horpynych, O.V. (2011), "Economic efficiency of production in agricultural enterprises",

Visnyk Berdians'koho universytetu menedzhmentu I biznesu, [Online], vol.3(15), available at: http://archive.nbu.gov.ua/Portal/Soc_gum/Vbumb/2011_3/10.pdf (Accessed 13 Nov 2013).

5. Mochernyj, S.V. (2000), *Ekonomichna entsyklopediia: u 3 t.* [Economic encyclopedia: in 3 vol.], vol. 1, "Akademiya", Kyiv, Ukraine.

6. Yl'mynskaia, S.A. (2010), "Efficiency of the economy: criteria and indicators", *Vestnyk Orel'HYET*, vol. 4 (14), pp. 103—107.

7. Kisl', M. I. (2001), "Criterion and indicators of economic efficiency of small and medium-sized businesses in the countryside", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 59—64.

8. Kontseba, S.M. and Pidlubna, O.D. (2012), "Economic efficiency of production of oilseed crops in agricultural enterprises", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 33—37.

9. Krasnova, V.V. Akhnovs'ka, I.O. Bandura, M.V. (2012), *Ekonomika pidpryemstva* [Enterprise Economics], DonNU, Donetsk, Ukraine.

10. Makkonell, K.R. Briu, S.L. (1992), *Ekonomyks. Pryntsyry, problemy polytyka: u 2 t.* [Ekonomyks. Principles, problems, politics: in 2 vol.], vol. 1, Respublyka, Moskva, Rosiia.

11. Nechaev, V. Tiupakov, K. and Sajfetydynova, N. (2012), "Efficiency of economic and technical and technological potential in crop production", *Ekonomyka sel'skoho khoziajstva Rossyy*, vol. 6, pp. 70—84.

12. Paronian, A.A. (2011), "Theoretical aspects of the category "efficiency" in the study of agricultural labor resources", *Ekonomycheskye nauky*, vol. 5, pp. 152—155.

13. Pokropyvnyj, S. F. (2001), *Ekonomika pidpryemstva* [Enterprise Economics], 2nd ed, KNEU, Kyiv, Ukraine.

14. Puhach, A.M. (2012), "Theoretical principles of economic efficiency of agricultural production", [Online], available at: nauka.kushnir.mk.ua/?p=39387 (Accessed 13 March 2018).

15. Rykardo, D. (1955), *Nachalo polytycheskoj ekonomyy u nalohovoho oblozheniya: u 5 t.* [The beginning of political economy and tax taxation: in 5 vol.], vol. 1, Hospolytyzdat, Kyiv, Ukraine.

16. Solodkaia, M.S. (1999), "Reliability, efficiency, quality of control systems", *Teoreticheskyj zhurnal "Credo"*, vol. 5 (17), pp. 30—46.

17. Tykyn, V.S. (2009), "Efficiency is not a factor", *Ekonomycheskye nauky*, vol. 7 (56), pp. 94—97.

18. Cherevko, H.V. Horbonos, F.V. Ivanyts'ka, H.B. Pavlenchik, N.F. (2004), *Ekonomika pidpryemstv*, [Enterprise Economics], Apriori, L'viv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2018 р.